REZULTATELE CERCETĂRILOR DE ARHITECTURĂ LA BISERICA DIN STREISÎNGEORGIU — JUDEȚUL HUNEDOARA

Arh. Ș. POPESCU-DOLJ

Începute odată cu prima campanie de săpături arheologice din vara anului 1975, cercetările de arhitectură s-au continuat pînă în toamna anului 1977. Datorită valorii excepționale a frescelor interioare, aceste cercetări au avut un ritm susținut de abia la sfîrșitul anului 1976, după terminarea unei construcții provizorii de protejare a monumentului, fapt ce a permis desfacerea învelitorii și șarpantei existente fără riscuri de deteriorare a zugrăvelilor.

Corelate cu rezultatele cercetărilor efectuate de colectivul de arheologi condus de către arheologul Radu Popa, precum și cu cele obținute de pictorii restauratori conduși de M. Rădulescu și O. Boldura (împreună cu care s-au efectuat majoritatea sondajelor de parament), ele au dus în mare parte la lămurirea multiplelor transformări prin care a trecut această construcție, atît de importantă prin vechimea și inventarul ei arheologic, prin valoarea artistică deosebită a frescelor, cît și prin ilustrarea modalităților de asimilare și prelucrare a diverselor stiluri și curente în civilizația feudală timpurie românească.

Planul nucleului originar (fig. 1) este compus din naos și altar. Naosul, aproape pătrat, este împărțit asimetric de un arc-dublou, ce coboară pînă în pardoseală. Peste intrare, în interior și adosat frontonului de vest, se ridică un turn-clopotniță, care spre est se sprijină pe o arcadă iar pe celelalte două laturi pe grinzi de lemn încastrate în zidărie. Pe porțiunea sa vestică, naosul este acoperit cu o boltă semicilindrică, înaltă, ce este străpunsă de turn. Compartimentul estic este acoperit tot cu o boltă semicilindrică, mai joasă, cu o deschidere mai mică decît a bolții vestice, sprijinită pe două console, ieșite mult din planul pereților (fig. 2 și 3). Accesul în naos se face printr-un portal amplasat în centrul frontonului vestic. Lumina pătrunde prin trei ferestre situate pe latura de sud, două în compartimentul vestic și una în cel estic, ultima fiind amplasată mai jos în raport cu celelalte, penetrînd bolta. Portalul și primele două ferestre se termină la partea superioară în semicerc, iar a treia fereastră în acoladă la interior și semicerc la exterior.

Altarul, de plan ușor trapezoidal, este despărțit de naos printr-un perete ce prezintă două retrageri, prima pierzîndu-se în boltă iar a doua constituind pilaștrii arcului triumfal (fig. 1, 2 și 3). Pe întreaga lungime a peretelui despărțitor se desfășoară un soclu înalt din blocuri mari de piatră ce constituie și treapta dintre naos și altar. Încăperea altarului pare la prima vedere a fi acoperită cu o calotă elipsoidală sprijinită pe pendentivi. Pereții de sud și est ai altarului sînt străpunși fiecare de cîte o fereastră, identice cu primele două din naos.

În exterior, clădirea prezintă un soclu format din două asize de blocuri mari de piatră fasonate (rîndul superior fiind profilat), blocuri ce provin din construcții romane și care au fost puse în operă fără modificări. Peste soclu, zidurile sînt alcătuite din unul pînă la maximum trei rînduri de blocuri de piatră de aceeași proveniență. În continuare, pereții sînt din zidărie de cărămidă produsă local. Corespunzător arcului-dublou interior din naos, pe zidurile de nord și sud apar doi contraforți. Colțurile estice ale naosului prezintă urme de reparații. Naosul este acoperit în două trepte. Prima, înaltă, cuprinsă între fronton și arcul-dublou, are învelitoarea străpunsă de turn. A doua, joasă, are acoperișul în continuarea celui de peste altar. În acest mod, timpanul estic al naosului nu se află pe zidul ce îl separă de altar, ci deasupra arcului-dublou interior (fig. 2 și 4). Turnul are la partea superioară pe fiecare latură cîte un gol corespunzător nivelului clopotelor și este încununat cu un coif.

În fața naosului, la vest, se află un pronaos, vizibil ulterior și care de la început nu a constituit un obiect de cercetare. El a fost demolat și refăcut în spatele incintei, ca o mărturie a uneia din etapele monumentului.

*

Cunoscînd încă din prima campanie de săpături arheologice (1975) că planul actualei construcții este cel originar, și că în interior prezența frescelor nu permitea executarea sondajelor decît de către pictori, cercetările de arhitectură s-au axat asupra zonei superioare a construcției.

În interior, în afara sondajelor stratigrafice, s-au executat de către pictorii restauratori, în locurile în care a fost posibil (zone de reparații vechi, porțiuni unde tencuiala era căzută etc.), cercetări suplimentare, pentru lămurirea atît a structurii, cît și a transformărilor prin care a trecut monumentul. Rezultatele obținute, încă incomplete, deoarece bolta vestică a naosului și pereții turnului sînt insuficient cercetați, pot fi sintetizate în modul următor :

— Paramentul interior este în cea mai mare parte de cărămidă.

— Portalul de intrare și patru ferestre (primele două din naos și cele din altar) au șpaleți din piatră.

— Arcul semicircular al portalului este construit din bolțari de piatră.

— Cele patru ferestre au forma tăiată direct în blocurile de piatră care alcătuiesc șpaleții, un rînd la exterior și altul la interior.

— A cincea fereastră are șpaleți din cărămidă.

https://biblioteca-digitala.ro

— Sub primul strat suport al frescei de la anul 1313—1314 se află un strat de tencuială care a fost găsit pe toți pereții interiori, pe șpaleții ferestrelor din altar și ai portalului, pe bolta din altar și pe cea estică a naosului, pe arcul-dublou, urcînd pe peretele lui vestic, dar care nu a fost găsit pînă acum pe bolta înaltă a naosului, fiind oprit la nivelul ferestrelor. Acest strat de tencuială nu a fost găsit nici pe turn și nici pe șpaleții ferestrei din compartimentul estic al naosului.

— Fresca de la anul 1313—1314, de pe peretele vestic din naos, se continuă și în spatele zidăriei turnului, această zidărie nefiind țesută cu peretele frontonului.

FIGURA 1

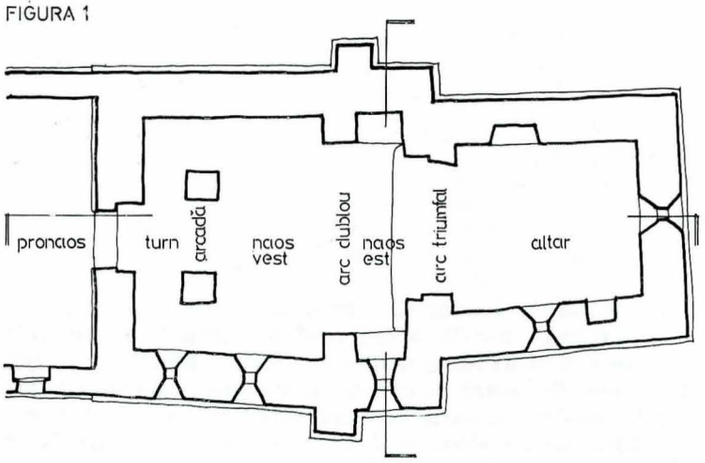

— Un sondaj efectuat la intersecția dintre peretele lateral al turnului, boltă și timpanul de vest, demonstrează încă odată că turnul este construit ulterior (fig. 5), zidurile lui nefiind legate nici de perete, nici de boltă. S-au surprins cu claritate doar urmele spargerii.

— În interiorul turnului, care este netencuit, s-a surprins, de la cca un metru deasupra bîrnelor de sprijin, o schimbare a modalității de execuție și a materialului, în parament apărînd pe lîngă cărămidă și bolovani de rîu.

— Sondajele practicate la intradosul bolții estice a naosului, la încastrarea ei în zidul altarului, au scos la iveală o țesere neregulată și întîmplătoare.

— Sondajul practicat la baza consolei sudice a bolții de pe partea de est a naosului atestă lipsa totală de legătură a acesteia cu zidăria pilastrului arcului dublou.

În exterior, unde cercetările s-au putut efectua în condiții optime datorită protecției oferite de construcția provizorie, s-au efectuat sondaje de parament, ale extradosurilor bolților precum și sondaje ale tencuielilor.

— Sondajele efectuate la diferite niveluri în pereții exteriori au pus toate în evidență același tip de zidărie cu emplecton, constînd din două fețe de cărămidă dispuse perimetral, legate între ele prin mortar, și dintr-o umplutură de bolovani de rîu în amestec cu cărămidă. Acest tip de zidărie este prezent peste tot, observîndu-se pe tot conturul cornișei și chiar la pereții turnului (însă numai pe porțiunea din interiorul bisericii).

— Cu excepția reparațiilor de la colțurile estice ale naosului, peste tot este folosit același tip de cărămidă.

— Deasupra bolții de pe partea de vest a naosului, pereții laterali ai turnului (de sud și nord) încalecă în trepte zidăria frontonului de vest.

— Extradosul bolții vestice a naosului este protejat cu două straturi, primul din cărămizi, dispuse însă întîmplător, legate cu un mortar puternic, iar al doilea din bolovani mici de rîu legați cu un mortar de pozâ, friabil. Nu s-a putut determina dacă această boltă este țesută cu zidurile, deoarece verificarea ar fi însemnat distrugerea unei porțiuni mari din parament. Este însă vizibil că bolta se

FIGURA 2

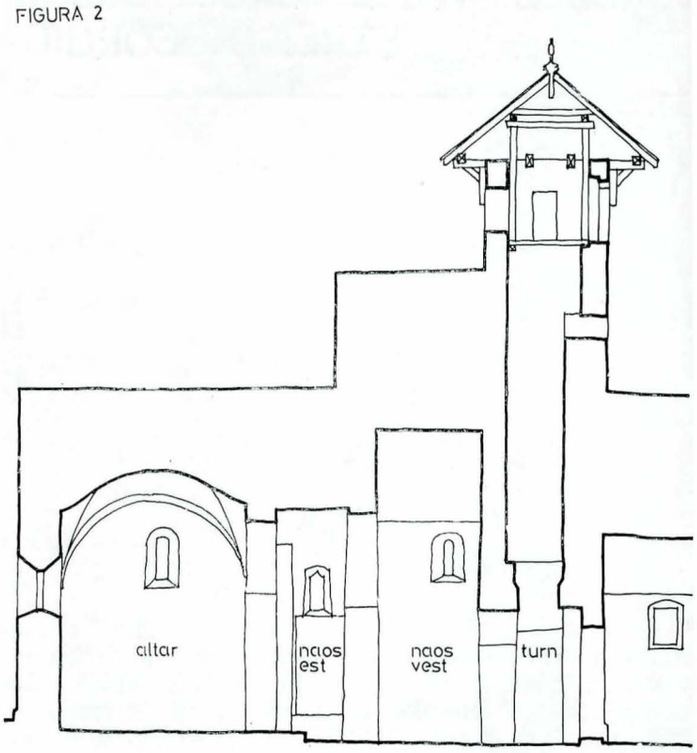

FIGURA 3

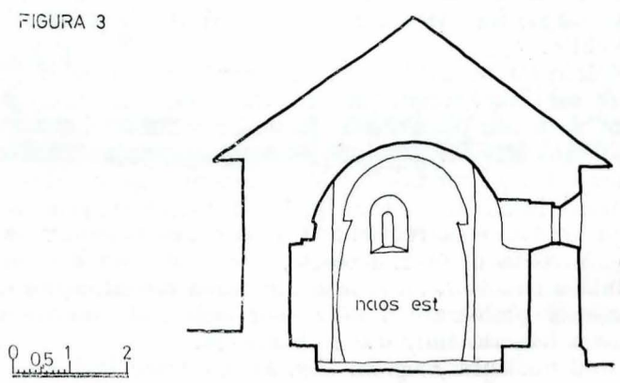

FIGURA 4

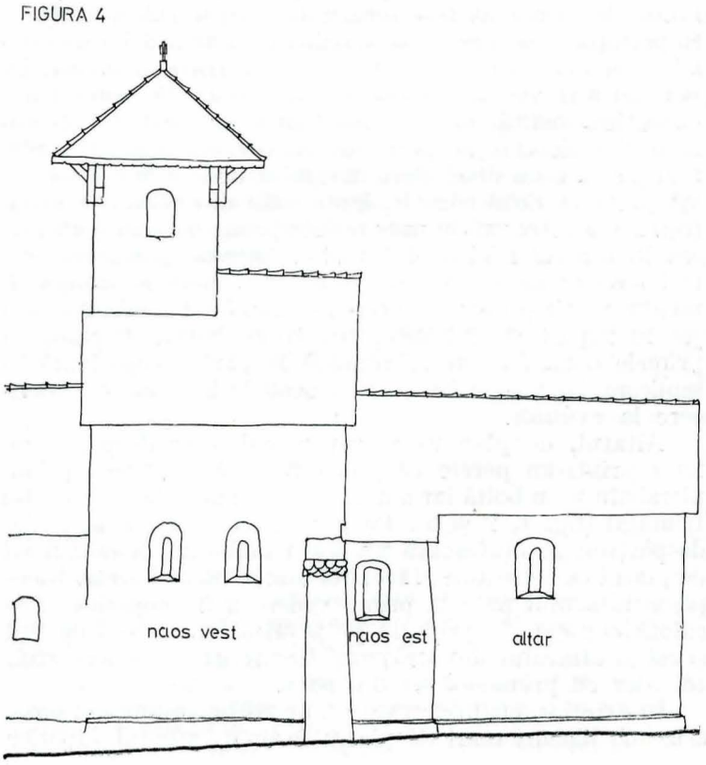

https://biblioteca-digitala.ro

sprijină pe zidul actualului timpan și că zidăria feței de vest a timpanului începe deasupra bolții.

— Zidul de deasupra arcului-dublou este, ca modalitate de construcție și ca materiale folosite, identic cu celelalte, neprezentînd urme că ar fi fost construit ulterior. Partea superioară, triunghiulară, a frontonului, este construită aproape numai din bolovani, în mod neîngrijit, ceea ce presupune că a fost refăcută sau zidită mai tîrziu.

— Partea estică a naosului prezintă, la limita superioară păstrată, urme clare de rupturi și reparații, fiind evident că prima retragere din plan a peretelui dintre naos și altar se continua mai sus împreună cu zidurile perimetrale, cu cel puțin un metru, deoarece pe această porțiune, în capetele zidurilor laterale înalte ale naosului, se văd urmele țeserii în continuare a zidăriei. Peste acest nivel nu se mai poate preciza cu certitudine înălțimea elevației zidurilor zonei estice a naosului, deoarece pe actualul fronton estic zidăria se întoarce. Se mai poate emite ipoteza că ne găsim în fața unei reparații deosebit de bine executate (alcătuirea zidăriei perpetuîndu-se de-a lungul timpului, demonstrată deocamdată de execuția pereților turnului) și că totuși la origine naosul avea în exterior peste tot același nivel.

— Bolta de est a naosului și bolta altarului se aseamănă mult între ele. Execuția lor este neîngrijită și nu sînt acoperite cu straturi de protecție. De asemenea, calitatea mortarului este net diferită de aceea a bolții de pe porțiunea de vest a naosului.

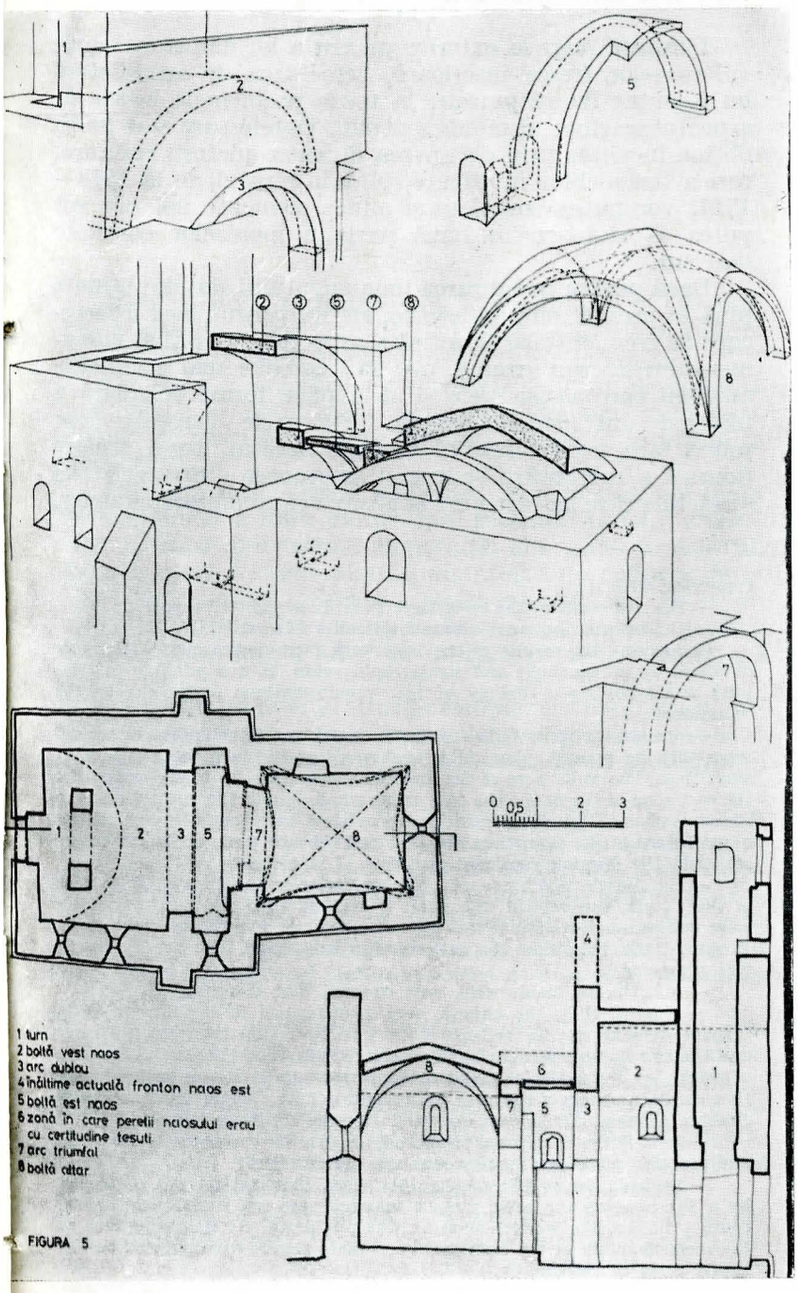
1 turn
2 boltă vest naos
3 arc dublou
4 înălțime actuală fronton naos est
5 boltă est naos
6 zonă în care pereții naosului erau cu certitudine țesuți
7 arc triumfal
8 boltă altar
0 05 1 2 3
FIGURA 5

— Între arcul-dublou și bolta estică a naosului nu există nici o legătură (fig. 5); bolta este construită pe lîngă bolțarii arcului și nu urmărește fidel traseul acestuia. De asemenea, execuția îngrijită a bolțarilor lasă impresia că ei ar fi trebuit să fie vizibili din interior. Traseul aceleiași bolți nefiind identic cu cel al arcului triumfal, bolta încalecă la cheie peste arc (fig. 5), cu care este țesută decît în cîteva puncte, fiind evidentă împănarea forțată a cărămizilor.

— Bolta de peste altar este alcătuită din patru cilindri, ale căror generatoare sînt oblice și se intersectează aproximativ după diagonale. Bolta nu sprijină pe zidărie decît în cele patru colțuri (fig. 5). Timpanele cilindrilor se ridică cu aproape un metru peste nivelul cornișei și sînt închise sumar (cele de sud și de nord) cu o zidărie subțire, de umplutură, nelegată nici de zid și nici de boltă. Ca și bolta estică a naosului, bolta altarului nu este țesută cu arcul triumfal, nu are același traseu și îl încalecă la cheie.

— Cornișa prezintă peste tot o înălțare posterioară, mică și îngustă, executată din bolovani de rîu. Este de remarcat faptul că reparațiile și adăugirile mai tîrzii sînt executate în general cu bolovani de rîu și spolii romane, colțurile estice ale naosului fiind reparate în aceeași manieră.

— Sondajele stratigrafice făcute în tencuiala exterioară au arătat existența a patru straturi succesive, dintre care ultimul este recent, executat în urmă cu cîțiva ani. Concluzia cea mai interesantă a acestor sondaje este aceea că primul strat se aseamănă mult, ca factură, cu stratul suport al picturilor interioare executate în 1743. Dacă analiza de laborator va confirma această identitate, se va putea trage concluzia că la acea dată tencuiala veche exterioară a fost total decapată.

*

Din analiza rezultatelor cercetărilor interioare și exterioare se pot desprinde, la stadiul actual, următoarele concluzii :

— Pînă la apariția unor elemente care să o infirme, ipoteza cea mai plauzibilă este aceea că bolta de pe porțiunea vestică a naosului aparține fazei originare a monumentului.

— Bolțile de peste altar și de peste porțiunea estică a naosului au fost construite mai tîrziu, în locul altui sistem de acoperire, care s-a dărîmat sau a fost demolat.

— Pînă în prezent nu s-au găsit urme ale sistemului originar de acoperire a altarului și a porțiunii estice a naosului. În orice caz, bolta în leagăn nu se continua și dincolo de arcul-dublou.

— Biserica a avut inițial în exterior aproximativ aceeași înălțime ca și aceea de astăzi. Nivelul cornișei din partea estică a naosului este ipotetic. El ar fi putut să fie la aceeași înălțime, să fie mai scund, să fie frînt sau curb, corespunzător probabil structurii interioare. Acest nivel a fost cu certitudine mai înalt ca cel al cornișei altarului.

— Elevația turnului-clopotniță este posterioară zidurilor și bolților monumentului. Se poate ca picioarele lui să fi aparținut fazei originare a monumentului, servind drept bază unei construcții interioare (probabil o tribună). Asupra formei și a materialelor nu există deocamdată elemente concludente. Poate ca cercetările suprafețelor

https://biblioteca-digitala.ro

pictate din această zonă să aducă în viitor date suficiente pentru fundamentarea acestei ipoteze.

Corelînd rezultatele obținute de cercetările arheologice, cu acelea executate asupra picturii murale și de cercetările de arhitectură (a se vedea în acest volum articolele semnate de R. Popa și colectivul de pictori restauratori conduși de M. Rădulescu — O. Boldura), se poate încerca reconstituirea, cu titlu ipotetic, a transformărilor pe care monumentul le-a suferit în decursul timpului.

— Inițial, pe la 1130—1140, biserica a avut aceeași formă în plan ca și astăzi, cu excepția contraforților. Urmele păstrate nu permit reconstituirea certă, în afara oricăror îndoieli, a sistemului de acoperire a altarului și a compartimentului estic al naosului, precum nu permit nici precizarea rolului pilaștrilor interiori, situați în partea de vest a naosului. În exterior, clădirea se ridica cel puțin pînă la înălțimea actuală, într-o situație deosebită aflîndu-se porțiunea estică a naosului care a fost cu certitudine mai înaltă. Monumentul a fost acoperit tot în două ape, a avut același portal și în mod cert cele patru ferestre cu șpaleți de piatră. Această fază trebuie să corespundă primei pardoseli din lespezi de piatră. Din această etapă, exceptînd surprizele ce mai pot apărea în viitor, nu ne-au rămas urme din decorația interioară și exterioară a monumentului.

— La oarecare distanță în timp, au avut loc transformări de mică importanță ținînd probabil de necesitățile funcționării monumentului, transformări reprezentate de răvășirea pardoselii din altar.

— În urma unor evenimente legate de anumite tulburări, poate acelea din timpul invaziei tătarilor, biserica a fost jefuită și arsă. Structurile de peste altar și de deasupra părții estice a naosului, fie că erau mai fragile, sau poate chiar din lemn, nu au rezistat. Acest moment poate corespunde cu urmele stratului de arsură de deasupra primei pardoseli de piatră.

Ulterior acestor evenimente, biserica a fost reparată, refăcîndu-se în forma în care sînt și astăzi bolțile de peste altar și de peste compartimentul estic al naosului. Tot acum, probabil, se tencuiește din nou tot interiorul și se montează a doua pardoseală, din cărămidă. Cele două straturi de mortar pe care stă pardoseala, primul roșiatic corespunzînd nivelării dărîmăturilor, iar al doilea alb de la mortarul folosit la construcția bolților și a tencuielei, par să susțină această ipoteză. A cincea fereastră, situată în partea de est a naosului, logic se încadrează în această etapă.

— În 1313—1314 se pictează interiorul bisericii, pe un strat de tencuieli așternut deasupra celui existent. Această pictură murală se păstrează pînă astăzi.

— Adaptînd monumentul la noile necesități și evoluții stilistice, către anul 1408 se ridică actualul turn-clopotniță pe pilaștrii existenți dinainte, se construiesc actualele contraforturi exterioare cu rol pur decorativ și se repictează o bună parte din interiorul bisericii. Tot acum sau într-o etapă cu puțin posterioară, se montează a treia pardoseală, tot din cărămidă dar și cu spolii romane. În același timp se repară colțurile estice ale naosului, care probabil că nu fuseseră bine consolidate, căpătînd actuala înfățișare. Punerea în legătură a acestor reparații, făcute asupra zidurilor, cu cea de-a treia pardoseală, este sugerată de faptul că în ambele lucrări s-au folosit spolii romane și bolovani mici de rîu. Pentru eventualitatea plasării în două faze distincte a lucrărilor în care s-au folosit cărămizi romane spoliate, atunci este posibil ca de faza mai tîrzie să se lege și unele picturi murale cu caracter decorativ, de factură populară.

— În anul 1743 s-a repictat interiorul monumentului și s-a retencuit și zugrăvit, cu motive decorative, exteriorul. În legătură cu repictarea bisericii, sau încă dinainte, s-a construit un pronaos de lemn și s-a montat o pardoseală tot din lemn.

— Se pare că pe la anul 1850 a avut loc un incendiu, care a distrus pronaosul de lemn, pe locul căruia s-a construit unul din zid. Tot atunci s-au repictat și unele suprafețe din interiorul monumentului.

*

Limitată doar la exterior pentru a nu dăuna cu nimic valoroaselor fresce interioare, cercetarea de arhitectură nu a putut da răspunsuri la toate problemele legate de aspectul originar al monumentului. Datele care s-ar putea obține în viitor prin decaparea de către pictorii restauratori a tencuielilor interioare, pînă la stratul de la 1313—1314, vor putea completa și aduce elemente noi sau vor putea să răstoarne o bună parte a ipotezelor enunțate mai sus.

Dacă pentru restaurarea monumentului, datele obținute pînă în prezent sînt suficiente, ele nu permit încă o încercare de reconstituire teoretică a aspectului inițial al monumentului și, prin urmare, nici găsirea celor mai pertinente analogii care să justifice și să explice forma originară a bisericii din Streisîngeorgiu. Viitoarele cercetări vor putea face posibil studiul teoretic necesar, ca o urmare firească a colaborării strînse și fructuoase dintre cele trei discipline care au concurat la găsirea și prelucrarea datelor.

ABSTRACT

The church in Streisîngeorgiu, a monument dating from the second quarter of the 12th century is located in an uncommonly rich area in historical vestiges. The researches started in the summer of 1975 centred round archaelogic excavations, stratigraphy soundings and soundings of the facing of the walls, all carried on simultaneously.

The plane of the initial nucleus consists of the nave and the altar, both rectangular. The nave, almost square is asymetrically divided into two parts by a ,,doubleau''-arch. To the west it is covered by a semi-cylindrical vault, pierced by an inner bell-tower while to the east there is also a semi-cylindrical vault but lower and supported by two consoles, jutting out very much from the plan of the walls. The trapezoidal altar is covered by a vault which looks like an ellipsoidal calotte. On the outside the church has a socle and the first layers made of large blocks of chiselled stone, which were taken from some old Roman monuments. Four of the windows were carved directly in the large blocks of stone, while the fifth has brick recesses. Access by a portal located in the middle of the west pediment. The roof is saddle sloped and has two steps, the lower one above the altar and above the eastern part of the nave, while the higher one is above the west part of the nave, and pierced by a tower.

The architecture researches, closely connected with the archaeologic and stratigraphic ones led to the following results:

— the foundation walls up to (approximately) the cornice are the initial ones and consist of two rows of bricks placed in breadth with filling of cobbles and brick between them, all well bound with mortar;

— the west vault of the nave seems to be the initial part;

— the east vault of the nave belongs to a later period, and the consoles are fastened at random betwen of the ,,doubleau''-arch and the triumphal arch;

— the vault above the altar, also subsequent is formed by the intersection of four oblique cylinders whose generator is curved; it is supported only in four points and as manner of execution it greatly resembles the east- vault of the nave;

— the tower was built after the west wall of the nave and it is not connected with it;

— the east walls of the nave have been damaged and repaired;

— the exterior buttresses were built after the walls.

Connecting the results of the brickwork facing researches with those obtained by archaeologic and stratigraphic ones, it was possible to establish the following chrnology of the transformations undergone by the monument;

— around the years 1133—1140 the church was constructed in accordance with its present plan. The west vault of the nave dates probably since then. The walls were of the some height as they are today, except for the east zone of the nave. The four stone windows and the portal belong to the same phase. Up to the present no traces have been found from which one might interpret the date when the altar and the east part of the nave were covered. The flooring consisted probably of stone slabs;

— the church, which was set fire to and deteriorated during the invasion of the Tatars, was rebuilt, the vault above the altar and the east of the nave was reconstituted as it is today. A new brick flooring was put down. It was at this time that the fifth window was made. The whole interior was plastered;

— in 1313 the inside walls were covered with frescos;

— around 1408, the church was transformed in keeping with the fashion of the times; the bell-tower was built above the inner west pilasters and the two buttresses were built on the outside. The flooring was remade of brick, but Roman bricks, and cobbles were added. It was probably now that the east corners of the nave were repaired with Roman bricks and with cobbles. A fresh painting was executed over the old inner fresco;

— in 1743 the church was repainted, the exterior was scantily decorated and probably a wooden narthex was also constructed;

— towards the middle of the 19th cent. the narthex was destroyed by a fire, and on the same place a masonry one was built. Now or one century before, the wooden flooring was put down. At the same time as the reconstruction of the narthex, some more scenes were painted on the inside walls of the church.

https://biblioteca-digitala.ro